
STUDIA IURIS

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK / JOURNAL OF LEGAL STUDIES

2024. I. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

A folyóirat a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának a közleménye. A szerkesztőség célja, hogy fiatal kutatók számára színvonalas tanulmányaik megjelentetése céljából méltó fórumot biztosítson.

A folyóirat közlésre befogad tanulmányokat hazai és külföldi szerzőktől – magyar, angol és német nyelven. A tudományos tanulmányok mellett kritikus, önálló véleményeket is tartalmazó könyvismertetések és beszámolók is helyet kapnak a lapban.

A beérkezett tanulmányokat két bíráló lektorálja szakmailag. Az idegen nyelvű tanulmányokat anyanyelvi lektor is javítja, nyelvtani és stilisztikai szempontból.

A folyóirat online verziója szabadon letölthető (open access).

ALAPÍTÓ TAGOK

BODZÁSI BALÁZS, JAKAB ÉVA, TÓTH J. ZOLTÁN, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

FŐSZERKESZTŐ

JAKAB ÉVA ÉS BODZÁSI BALÁZS

OLVASÓSZERKESZTŐ

GIOVANNINI MÁTÉ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BOÓC ÁDÁM (KRE), FINKENAUER, THOMAS (TÜBINGEN), GAGLIARDI, LORENZO (MILANO),
JAKAB ANDRÁS DSc (SALZBURG), SZABÓ MARCEL (PPKE), MARTENS, SEBASTIAN (PASSAU),
THÜR, GERHARD (AKADÉMIKUS, BÉCS), PAPP TEKLA (NKE), TÓTH J. ZOLTÁN (KRE),
VERESS EMÓD DSc (KOLOZSVÁR)

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Székhely: 1042 Budapest, Viola utca 2-4

Felelős Kiadó: TÓTH J. ZOLTÁN

Olvasó szerkesztő: GIOVANNINI MÁTÉ

A tipográfia és a nyomdai előkészítés CSERNÁK KRISZTINA (L'Harmattan) munkája

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető GEMBELA ZSOLT

Honlap: <https://ajk.kre.hu/index.php/jdi-kezdolap.html>

E-mail: doktori.ajk@kre.hu

ISSN 3057-9058 (Print)

ISSN 3057-9392 (Online)

URL: KRE ÁJK - Studia Iuris

<https://ajk.kre.hu/index.php/kiadvanyok/studia-iuris.html>

ABSTRACT ■ Present paper attempts to conduct a thorough examination concerning the issue of civil death that can be classified within the category of moral punishments. The category of moral punishments is a complex area that requires not only an understanding of legal systems but also a comprehensive grasp of moral norms and societal expectations. Civil death as a punishment raises extremely serious legal and moral dilemmas that can extend from human rights to punitive objectives to international law. The aim of the study is to outline the category of moral punishments, attempt to define and interpret civil death as a punishment, and contemplate the relevant elements of the current Hungarian regulation on this topic, mainly in terms of punitive objectives and certain forms of restrictive and deprivation sanctions. Furthermore, the study aims to provide a historical overview of the development and application of civil death as a punishment, considering its legal and societal context. It is important to emphasize that civil death as a punishment encompasses not only legal but also social, moral, cultural, and political dimensions, which influence its acceptance and application.

ABSZTRAKT ■ Jelen tanulmány alapos vizsgálatot kísérel végezni az erkölcsi büntetések kategóriájába sorolható polgári halál kérdésében. Az erkölcsi büntetések kategóriája olyan komplex terület, melynek megértése nem csupán a jogi rendszerek, hanem az erkölcsi normák és társadalmi elvárások átfogó megértését is igényli. A polgári halál, mint büntetés rendkívül súlyos jogi és erkölcsi dilemmákat vet fel, amelyek az emberi jogoktól, a büntetési célokon keresztül, a nemzetközi jogig terjedhetnek. A tanulmány célja az erkölcsi büntetések kategóriájának körvonalazása, a polgári halálbüntetés meghatározásának és értelmezésének megkísérlése, valamint ezek alapján a hatályos magyarországi szabályozás végiggondolása, főként a büntetési célok, és egyes jogkorlátozó, valamint jogfosztó szankciók viszonylatában. Ezen túlmenően, a tanulmány történeti áttekintést kíván nyújtani a polgári halál büntetésének fejlődéséről és alkalmazásáról, szem előtt tartva annak jogi és társadalmi kontextusát. Fontos kiemelni, hogy a polgári halálbüntetés nem csupán jogi, hanem társadalmi, kulturális és politikai dimenziókat is magában foglal, amelyek hatással vannak az elfogadottságára és alkalmazására.

KULCSSZAVAK: erkölcsi büntetés, polgári halál, büntetési célok, mort civile, attainder

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

„A büntetőjoggá hasonulás útját és kereteit az az ősi megkülönböztetés adja, mely szerint az erkölcs belső érzelemre, a jog külső cselekedetre vonatkozik.”²

1. ERKÖLCSI BÜNTETÉSEK

Az erkölcsi büntetések kategóriája egy tudományos absztrakció, amely FINKEY FERENC körülírásával³ kiválóan jellemezhető. Finkey az erkölcsi büntetésekről úgy fogalmaz, hogy *„a halálbüntetésen és a szabadságvesztésnek különböző alakjain és az azokhoz hasonló biztonsági és javítónevelési intézkedéseken, illetve a pénzbüntetésen kívüli büntetési eszközök”*. Finkey hozzáteszi, hogy az erkölcsi büntetések az előbb felsoroltaknál rendszerint *„csekélyebb súlyú”* büntetési eszközök.

Ebből a kijelentésből talán következtetni lehet Finkey „szankcióhierarchiájára”, ami bizonyos konkrét erkölcsi büntetések halmazába illő szankcióknál érdekes kérdéseket vethet fel. Egyrészt például, hogy az életfogytiglani szabadságvesztés, a halálbüntetés vagy a polgári halál-e a súlyosabb büntetés, ezáltal a szankciók hierarchiájában előrébb elhelyezkedő joghátrány. Másrészt, az erkölcsi büntetések egyéb szankciókhoz való viszonyáról történő gondolkodás azért is lehet még érdekes, mert ahogy Finkey is írja, sokszínűek és a büntetőjog évezredek óta ismeri azokat – már a büntetőjog kialakulása előtti, államszervezetek híján működő társadalmi formációkban is megjelentek az erkölcsi büntetések halmazába sorolható szankciók jellemzőire hajazó „büntetések”⁴. Például a száműzetés, a különböző megszégyenítő és fenyítő büntetések (botbüntetés, pelligérezés), a becsületvesztés különböző formái vagy a már említett polgári halál. Harmadrészt, az erkölcsi büntetések halmazába illő joghátrányok végig gondolása annak tükrében is érdekes feladat lehet, hogy az erkölcs és a jog, kiváltképp az erkölcs és a büntetőjog milyen mértékű és terjedelmű összefüggésekkel bír, illetve, hogy mennyiben minősülhet bármelyik büntetés erkölcsi büntetésnek, olyan értelemben, hogy egy szankció kiszabása rendszerint automatikusan kiváltja a társadalom erkölcsi rosszallását. Az erkölcsi büntetéseket becsületbüntetéseknak is szokás nevezni, hiszen az elkövetőt megfosztják jogaitól, jogi helyzetétől, jogállásától, illetve becsületétől teljesen vagy részlegesen.⁵

² Bibó István: Válogatott tanulmányok. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 164.

³ Finkey Ferenc: Büntetéstan problémák. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Kt., 1933. 253.

⁴ A büntetés szervezett társadalmat feltételez, előfeltétele az állam létrejövetele, amely szervezett keretek közé szorítja az államszervezet híján működő közösségekben jelen lévő magánbosszút és vérbosszút. Lásd Balázs Péter: Velünk élő táló – A halálbüntetés napjainkban. MTA Law Working Papers, 2018/7. szám, 2.

⁵ Finkey (1933), 253.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a jog a becsületétől az egyént közvetve képes csak megfosztani. A becsület mindig társadalmi megítélés eredménye, változásait erkölcsi normák, szokások és hagyományok határozzák meg. Amint a jog létre sem hozza, el sem veheti, csak az a társadalom szüntetheti meg, amely megalkotta. Ugyanakkor, a büntetőjogi törvény megalkotása közvetett módon a társadalom által történik, így törvény alapján a szankció alkalmazása, amely megfosztja becsületétől az egyént, ennek alapján lehetséges. Mindazonáltal a jog önmagában kevés a becsülettől való megfosztásra, amennyiben a társadalom nem ért azzal egyet, a jog előbb-utóbb el fogja ismerni a közvélemény nyomására.⁶ Az alapgondolata az erkölcsi büntetések kategóriájába tartozó szankcióknak a méltatlanság következtében megvalósuló, eltérő mértékű jogfosztás, amely olyan elkövetők esetében szabható ki, akik halálra ítélték nem voltak,⁷ de tettük súlya a szabadságvesztés mellett, vagy attól függetlenül indokolja, hogy bizonyos időre, vagy akár véglegesen egyes jogok gyakorlásától, például a közügyekben való tevékeny részvétellel összefüggő jogoktól megfosszák őket.

Ezenkívül funkciója még az erkölcsi büntetéseknek, hogy megbélyegezzék az elkövetőt az állampolgárok előtt, hogy vele szemben óvatosabbak legyenek, illetve, hogy okuljanak a példáján, és hasonló cselekmények elkövetésétől tartózkodjanak,⁸ tehát a modern büntetési célokkal összhangban vannak. Az erkölcsi büntetések erkölcsi tartalma talán az előbbi szempontnak az alapján érhető tetten leginkább, nevezetesen, hogy az erkölcsi büntetések kategóriájába tartozó joghátrányok alkalmazásának az indoka valamilyen méltatlanság, amely megítélése egy tisztán erkölcsi kérdés.

Megjegyzendő, hogy jelen tanulmány, amikor erkölcsi büntetésről beszél, akkor a társadalmi normarendszerek köréből a jogi szankciókra utal, amelyek különös erkölcsi tartalommal bírnak. Tehát erkölcsi büntetés alatt nem az erkölcsi normarendszer által előírt magatartás megszegésére adott válasz értendő, amely tipikusan a közösségből való végleges vagy időleges kizárást jelenti. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy az erkölcsi büntetés kiszabásának oka lehet egy, az erkölcsi normarendszer által is tiltott magatartás megvalósítása, azaz erkölcsi normaszegés, amely ezáltal egyben jogi normasértésnek is minősül. Hiszen nincs kizárva, sőt sok esetben egyértelműen látszódik, hogy egyes cselekmények a jog- és az erkölcs normarendszere által egyaránt helytelenítettek. Ezáltal, ahogy FÖLDESI TAMÁS is írta, a jog és erkölcs viszonylatában ez esetben

⁶ <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/9e03124d-3fc3-464e-bba2-54bb89ec8145/content>

⁷ Tehát a legsúlyosabb büntetési nemmel nem voltak sújthatók, amely értelemszerűen nem csak a halálbüntetés lehet.

⁸ Finkey (1933), 253.

talán magabiztosabban beszélhetünk „jogi” és „jogon kívüli” erkölcsről, hiszen az erkölcsi normák tekintetes hányada jogi normává (is) válik.⁹

Az erkölcs és a büntetőjog viszonyát árnyalja BIBÓ ISTVÁN is, amikor úgy fogalmaz, hogy büntetőjogi ízű követelmény az erkölcsi törvény *általánosságának* követelménye, amely KANT klasszikus definíciójában jut kifejezésre: cselekedj úgy, hogy akaratod maximája a legáltalánosabb törvényhozás elve lehessen.¹⁰ Bibó két felfogást vázol fel az erkölcs és a jog viszonyáról. Az első szerint minden jogszabály virtualiter benne foglaltatik az erkölcs szabályaiban, a jog pedig az erkölcs általános érvényének világából a valóságos emberi magatartások világába való leszállás során az erkölcs konkretizálását valósítja meg. A második a pozitivista felfogás, miszerint az, hogy egy jogszabály erkölcstelen nemhogy nem érinti annak érvényes és kötelező voltát, de a jog és az erkölcs egyáltalában is teljesen függetlenek egymástól. Bibó a két szélsőséges álláspont tarthatatlansága mellett foglal állást, és azt írja, hogy egyrészt a jog éppen társadalmi funkciójának eltérő volta miatt nem lehet teljes egészében az erkölcsi normák rendjének a része, másrészt a jog minden különbözősége mellett is a társadalmi szabályoknak oly területét jelenti, amely különösképpen az erkölcs megítélése alá esik.¹¹

2. A POLGÁRI HALÁL

„Aki megpróbálja felfedezni a polgári halál gyökereit, azt fogja tapasztalni, hogy homályos, pislákoló és néha félrevezető fényekkel jelzett ösvényeken kell tapogatóznia.”¹²

Amint már említésre került, a polgári halál az erkölcsi büntetések kategóriájába sorolható joghátrány, amelynek gyökere az államszervezetet nélkülöző módon működő közösségek idejére nyúlik vissza. Lényege a teljes jogfosztás,¹³ illetve az, hogy a jog az egyént jogképességétől megfosztja, becstelennek nyilvánítja és ezzel mintegy kirekeszti a társadalomból.¹⁴ Egy jogi fikció, amely révén egy

⁹ A társadalom és a társadalmi igények differenciálódásával, a normák sajátos differenciálására is sor került, ezért a legjelentősebb új intézmény, az állam, a normák egy részét kiemelte, létrehozva ezzel a jog kategóriáját. FÖLDESI TAMÁS: Jog, erkölcs, igazság. *Iskolakultúra. Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata*, 1994/18. szám, 2–11. 2.

¹⁰ BIBÓ (1986), 165.

¹¹ BIBÓ (1986), 166.

¹² TANYA M. MONFORTE: *A Theory of Civil Death: Legal Status and Security Under Neoliberalism*. Montréal, McGill University, 2021. 103. <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/8623j413z>

¹³ FINKEY (1933), 254.

¹⁴ <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/9e03124d-3fc3-464e-bba2-54bb89ec8145/content>

személyt minden polgári jogától megfosztják, és úgy kell rá tekinteni, mintha halott lenne.¹⁵

A polgári halálnak aligha van egységes fogalma, ugyanakkor a jogtörténetben felbukkanó többféle analógiára lehet hivatkozni, több jogrendszerben kodifikálva volt valamilyen módon, illetve a különböző megnyilvánulásai több hasonló vagy akár azonos vonással is bírnak. A polgári halál, mint jogi kategória eltérő formái részben azoknak a kontextusoknak az eredményei, amelyekből újra és újra előkerültek. Vannak olyan kortárs meghatározásai a polgári halálnak, amelyek jogi nóvumként jelennek meg, és vannak olyanok is, amelyek ösztönösen emlékeztetnek egyes régebbi jogintézményekre. A polgári halál mai fogalmának megértéséhez szükséges megérteni, hogy hogyan használták és alakították a fogalmat a múltban.¹⁶

A polgári halál története ugyanakkor egy organikus, logikus és jogfolytonos jelenségként is értelmezhető, de mindenképpen érdemes disztingválni, amikor ilyen folyamatokat vizsgálunk, amelyhez szellemes példa lehet egy KEVIN KELLY által felelevenített összefüggés. Az írás arról számol be, hogy a brit vasutat 4'8.5"¹⁷ szélességre méretezték, amely szélesség megegyezett a rómaiak által maguk mögött hagyott nagy-britanniai utak szélességével. Az ilyen utak a római szekerek útjain épültek, amik pedig illeszkedtek a római harci kocsik szélességéhez, amelyek nagyjából két ló egymás melletti szélességének feleltek meg. Manapság az űrrepülőket az Egyesült Államok különböző pontjain készítik, majd vasúttal szállítják tovább. Az űrrakéta motorok szélessége nagyjából 4'8.5", mert át kell, hogy férjenek a vasúti alagutakon.¹⁸

Az analógiát TANYA M. MONFORTE terjesztette tovább a jogra doktori disszertációjában, miszerint abszurd lenne azt állítani, hogy az űrrepülő a római kocsi kortárs formája, még akkor is, ha mindkettő közlekedési eszköz, és bizonyos értelemben a kocsi meghatározott aspektusokat befolyásolt a repülő kialakulásában. A történelemnek többre van szüksége, mint egy egyszerű funkcionális magyarázatra, mind a funkcionális, mind a társadalmi elemzést igényli, amelyek segítenek meghatározni mind az állandó, mind a véletlenszerű tényezőket. Persze azok, akik ma vizsgálják a kortárs polgári halál kifejezéseket visszanyúlnak a történelembe, hogy különböző aspektusokat hozzanak elő a fogalom meghatározásához vagy újraalkotásához.¹⁹

¹⁵ Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 6/1937. 968–977. 968. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

¹⁶ MONFORTE (2021), 103.

¹⁷ 4 láb és 8.5 hüvelyk, amely körülbelül 1,5 méternek felel meg.

¹⁸ KEVIN KELLY: *What technology wants*. Viking. 2010. 179–180.

¹⁹ MONFORTE (2021), 104–105.

2.1. Történeti áttekintés

A legkorábbi időkben, amikor a társadalmi alapegység a család volt, a családfő, fegyelmezési jogán túl, élhetett a családi szankció alkalmazásának lehetőségével is. Ez minden esetben becsületvesztéssel járt, és a tett súlyának függvényében jelenthetett egyszeri vagy időleges megaláztatást, illetve egész életre szóló belső kitaszíttottságot, amikor lényegében megtűrt páriaként élhetett csupán a közösségben a szankcióval sújtott egyén. Érdeemes megjegyezni, hogy a család rendszerint nem akarta megsemmisíteni az elkövetőt, csupán megaláztatni, és kifejezni azt, hogy elvesztette a család többi tagjának megbecsülését.²⁰ E jellemzők párhuzamot mutatnak a polgári halál, illetve az erkölcsi büntetések jellemzőinek korábban megkísérelt körvonalazásával. A következő lépcső a család után a nagyobb közösséget jelentő nemzetség, ahol már a vérségi kapcsolat elhalványodott. Itt már a „rossz” tettekre adott reakciók két csoportba sorolódtak: a közösség egésze elleni, és a közösség egyes tagjait sértő magatartások. Mindkét esetben a lehetséges szankciók között a halálbüntetés mellett jelentkezik a száműzetés/kiűzetés, a státuszvesztés és a megszégyenítés. Tehát az államszervezetet nélkülöző módon működő közösségek, amelyeknek eleinte a család, majd a kevésbé szoros vérségi kapcsolaton alapuló nemzetség volt az alapegysége kiemelt helyen alkalmazta azokat a szankciókat, amelyek az erkölcsi büntetések körébe sorolhatóak és rokon vonásokkal bírnak a polgári halálbüntetéssel, hiszen a például kiűzetés lényege (egyebek mellett), hogy a szankcióval sújtott egyén kapcsolata teljes mértékben és örökre megszakadjon a közösséggel, hogy meg legyen fosztva azoktól a lehetőségektől, amelyekkel a közösség többi tagja rendelkezik. A státuszvesztés pedig még ennél is direkter módon valósítja meg a „jogfosztást”, nevezetesen, hogy például szabad emberből rabszolgává válik az elkövető, amely értelemszerűen a lehetőségek szignifikáns korlátozását jelenti.²¹

Az erkölcsi büntetések, vagy becsületbüntetések jellemzőit hordozó tényezők az ókori társadalmakban is megjelentek. Az ókori görögök a politikai jogokat igen nagyra értékelték és azok elvesztését a becsület, illetve a polgári pozíció elvesztésével azonosították a társadalomban.²² Az ókori görög (attikai) jogban az

²⁰ KABÓDI CSABA – LŐRINCZ JÓZSEF – MEZEY BARNA: *Büntetéstan alapfogalmak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 20.

²¹ Ibid, 20.

²² SARAH C. GRADY: Civil Death Is Different: An Examination of a Post-Graham Challenge to Felon Disenfranchisement Under the Eighth Amendment. *Journal of Criminal Law & Criminology*. 2/2013, 441–470. 443. <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7427&context=jclc>

atimia kifejezést használták a polgári jogok teljes vagy részleges elvesztésének jelölésére. Az atimia szó a görög „timé” kifejezésből ered, amelynek jelentése: becsület, tisztelet, érték. Ehhez kapcsolódik az „a” előtag, amely a görögben negatív jelentéstartalommal bír, illetve valamilyen hiányt fejez ki.²³ A teljes atimia esete azonosítható a polgári halállal. A teljes atimiával sújtott egyén nem pereskedhetett, nem mutakozhatott nyilvánosan, illetve bizonyos esetekben elkobozhatták vagy lefoglalhatták a vagyonát is. Ha mégis gyakorolt valamely, a polgári jogokban és kötelességekben való teljes részvételre jogosult személyeket megillető jogot, halállal bűnhődött. A teljes atimia elsősorban a megvesztegetés, sikkasztás, hamis tanúzás, gyermeki kötelesség elhanyagolásának szankciója volt. Teljes volt ugyan, de nem feltétlenül végleges, ugyanis 6000 polgár szavazata az atimiát megszüntette.²⁴ Az ókori Athénban emellett már ismerték, a később a rómaiak révén is említendő infámiát, amely egyes súlyos bűncselekmények következményeképpen szolgált, és magában foglalta az összes olyan jog elvesztését, amely lehetővé tehetette egy polgár számára, hogy befolyásolja a közügyeket. Az athéni infámia megvonta a gyűléseken való részvételi jogot, a szavazati jogot és a különböző tisztségek viselésének jogát. Az infámiával sújtott személy továbbá nem szolgálhatott a hadseregben és nem jelenhetett meg a bíróság előtt.²⁵ Ami a római jogot illeti, CHARLES PHINEAS SHERMAN azt írja, hogy „a modern jog csak a természetes halált ismeri el, azonban a római jog azt állította, hogy egy személy jogi kapacitását a »polgári« halál kiolthatja.”²⁶

CARLO CALISSE, olasz professzor szintén megjegyezte, hogy a neo-római jog tartalmazza a „quod omnia pro mortuo habetur” kifejeést, az üldözöttökre vonatkoztatva, vagyis „minden tekintetben olyan, mintha halott lenne”, amit a polgári halál részének minősített. Calisse továbbá úgy véli, hogy a polgári halál kortárs fogalmait a római jog „támogatta”, és azt alapvetően a capitis deminutiohoz kapcsolja.²⁷

A római jog kapcsán két jogképességet érintő tényező emelendő ki témánk szempontjából. Az infamia, illetve a Finkey²⁸ és FRANCOIS RICHER²⁹ által is e

²³ <https://www.revisedenglishversion.com/Romans/chapter9/21>

²⁴ PECZ VILMOS (szerk.): *Ókori lexikon*. Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1902. 270.

²⁵ MIRJAN R. DAMASKA: Adverse Legal Consequences of Conviction and Their Removal: A Comparative Study (Part 1). *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 1968/3. szám, 351.

²⁶ CHARLES PHINEAS SHERMAN: *Roman Law in the Modern World*. Boston, U.S.A., The Boston Book Company, 1917. 40.

²⁷ CARLO CALISSE: *A History of Italian Law*. Washington DC, BeardBooks, 1928. 423.

²⁸ FINKEY (1933), 253.

²⁹ FRANCOIS RICHER: *Traite de la Mort Civile*. Paris, 1755. 55.

körben példaként hivatkozott *capitis deminutio*.³⁰ Az infámia etimológiai szempontból a „fama” szóból ered, amelynek jelentése: hír, hírnév. Ehhez kapcsolódik az „in” előtag, amely az ellentétességet, illetve a hiányt jelöli. Az infamia a becsületcsökkenések (*minutio existimationis*) csoportjába tartozott, és az idők során több eltérő formában érvényesült, de alapvető lényege a becstelenség következtében végbemenő jogfosztás volt. Ezek közül hangsúlyozandó a censor által alkalmazott infamia, amikor is megrovással sújtotta a censor a mos, azaz, az erkölcs szabályait megszegő személyt, amelynek következményeképpen például elmozdította a szenátusból. Kiemelendő emellett a praetori infamiák közé tartozó *sententia condemnatoria*, azaz a marasztaló ítélet, amely infamiát váltott ki a bűncselekmények elkövetőivel szemben.³¹ Az infamia joghatása a politikai jogok elvesztése, a perbeli képviseletre való képtelenség, bizonyos esetekben a házassági tilalom és a szenátori rang elvesztése lehetett. Alapvetően élethosszig tartott, de a császár vagy a szenátus visszaállíthatta a „jó hírnevet” (*bonae famae restitutio*).

Az infamia mellett később a becsületcsökkenés egy másik formája, a *turpitude* is teret nyert, amely nemcsak bizonyos esetekben érvényesülhetett, hanem széles körben alkalmazható volt a közfelfogásra hivatkozva, és eredményezhetett becstelenséget. A *turpitude* következménye a közhivatal betöltésének lehetetlensége, illetve általános bizalomvesztés volt.³² Eredete etimológiai szempontból a latin „*turpis*” kifejezéshez kapcsolható, amelynek jelentése: csúnya, gyalró, szégyenteljes.³³ Ezen a ponton megjegyzendő, hogy talán a *turpitude* kifejezésből eredhet a magyar turpisság szó, hiszen a magyar nyelvben turpisság alatt valamilyen megvetendő, erkölcsileg rossz viselkedést értünk. Ahogyan például a magyar morál kifejezés is a latin *mos* kifejezésből eredhet, így a mondás is, hogy „móresre tanítani”.

A polgári halál római jogi gyökerei kapcsán a másik kiemelendő jogképességet befolyásoló tényező a *capitis deminutio*, amely a római általános szóhasználatban a státuszváltozást jelentette. A *caput* kifejezés jelentette pedig a jogi értelemben vett személyt, illetve a jogképességet. A *caput* kifejezés emellett a „fej”, illetve a „fő” szavaknak is megfeleltethető,³⁴ amely jelentéssel szintén il-

³⁰ MONFORTE (2021), 103–109.

³¹ A bűncselekmény elkövetése végett hozott marasztaló ítélet tehát automatikusan erkölcsi rosszállást váltott ki.

³² FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Huszonkettedik átdolgozott és bővített kiadás, Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatás és Fejlesztő Intézete, 2018. 223–224.

³³ <https://www.etymonline.com/word/turpitude>

³⁴ <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA%2A/Caput.html>

leszkezik a capitis deminutio a státuszváltozás fogalmába, miszerint valamely közösség egy fővel csökken. Ugyanakkor a fogalom- és egyes alakjainak pontos jelentése nem ellentmondásoktól mentes.³⁵ A capitis deminutio esetei alapvetően kétfélék voltak: azok, amelyek új élethelyzet kialakulása miatt álltak be, és azok, amelyeket büntetési céllal alkalmaztak.³⁶ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a rómaiak a capitis deminutiot, mint önálló büntetést nem alkalmazták.³⁷ A capitis deminutio-nak emellett három formája volt: a „legnagyobb”, a „középső” és a „legkisebb”. A capitis deminutio maxima a státuszváltozás legszélsőségebb formáját, azaz a szabadság elvesztését jelölte, például, ha valaki szabad emberből rabszolgává vált. Ehhez hasonló következményekkel már az államszervezetet nélkülöző módon működő közösségek bemutatásánál is találkoztunk. A capitis deminutio media a római polgár jog elvesztését jelentette.

Témánk szempontjából azon esete releváns, amikor száműzetés miatt következett be a státuszváltozás, amely ismét emlékeztet a már ősközösségekben is alkalmazott „szankciókra”, amely nem mellesleg a halálbüntetés melletti leg-súlyosabb büntetésként jelentkezett a régi időkben. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a capitis deminutio media egyfajta hidat képez a római jogi jogképességet befolyásoló tényezők között, ugyanis a korábban taglalt becsületcsökkenés (minutio existimationis) automatikusan beáll a polgári jogállás elvesztésével, azaz a capitis deminutio media-val ugyanis ahhoz a rómaiak egy alapvető megbecsülést kapcsoltak. Kakuktktojástémánk szempontjából a capitis deminutio minima, azaz a harmadik, „legkisebb” fajtája a római jogi jogképességet befolyásoló tényezőnek, ugyanis a két korábbi fajta alapvetően egy relatíve rosszabb, hátrányosabb, korlátozottabb állapotot eredményezett, amíg a minima adott esetben egy relatíve jobb helyzetbe is hozhatta az egyént, így nem hozhatjuk analóg viszonyba teljes megnyugvással az erkölcsi büntetések kategóriájába sorolható joghátrányokkal.³⁸

2.2. 19. századi Európa

A polgári halálbüntetés erkölcsi megítélése egy vitatott kérdés volt Európában. Ennek egyik jelentős oka a fogalmak szintjén keresendő, hiszen az idő és a hely függvényében a polgári halálbüntetés jogi tartalma, kerete, illetve következménye eltérő volt. Tanya M. Monforte doktori disszertációjában úgy írja, hogy a polgári

³⁵ FÖLDI – HAMZA (2018), 220–221.

³⁶ [https://romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_\(jogrendszer\)/cikk/capitis_deminutio](https://romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_(jogrendszer)/cikk/capitis_deminutio).

³⁷ https://romaikor.hu/romai_jog_es_jogrendszer/romai_jogrendszer/romai_buntetojog/buntetesek_/cikk/capitis_deminutio_

³⁸ FÖLDI – HAMZA (2018), 220–221.

halál fogalmának használata nem teljesen következetes, hiszen számos forrás, különböző jelentéseket és megnyilvánulási módokat vázol arról az évszázad során. Ezeknek az eltérő jelentéseknek és megnyilvánulási módoknak az összegzése, illetve nyomon követése pedig olyan feladat, amely önmagában elegendő tényanyagot biztosítana egy könyvhöz. A polgári halálra bizonyos esetekben egy, a büntetés jellegét átformáló reformista program eredményeképpen tekintettek, egyfajta „megtisztult” büntetésként, hiszen az erőszakos, véres kivégzésekkel szemben képzett alternatívát.³⁹ SAVIGNY szerint a polgári halál bár szigorú büntetés volt, nem volt szigorúbb, mint bármelyik súlyos szankció, és nem volt elfogadhatatlanul erkölcstelen sem. Savigny a polgári halállal összefüggésben két jelentős törvénykönyvet említ, amelyek a legfontosabb példáit jelentették az európai kontinensen: a francia és az orosz törvénykönyv.⁴⁰ Ugyanakkor nem mindenki osztotta Savigny álláspontját, hanem sokan barbár büntetési nemként tekintettek a polgári halálra. CHARLES BROCHER svájci akadémista és bíró szerint például a polgári halál barbárság, amelyet a józan ész és az erkölcs egyaránt elítél,⁴¹ FRANCIS WHARTON szerint pedig a polgári halál undort vált ki, barbarizmus, amit az igazság, az ész és az erkölcs is elítél.⁴²

Összegezve tény, hogy a teljes jogvesztés számos eltérő módon nyilvánult meg az ó-, közép- és újkorban egyaránt, és igen népszerű büntetési nemként szolgált. Ahogy Finkey írja, a polgári halálbüntetés embertelenségekre és jogi zűrzavarokra vezetett, amely talán a régi világ anarchistikus jogállapotában érthető lehetett, de a 19. század magas színvonalú magán- és büntetőjogi viszonyai között kirívó anachronizmus volt, amelyet sorban töröltek el az európai jogrendszerek ebben az évszázadban. Utózőngéi természetesen megmaradtak, ezért a teljes jogvesztés büntetésének eltörlése értelmezhető egyfajta jogfejlődésként is, hiszen a polgári halál egyes tartalmi elemeire emlékeztető, részleges jogvesztéssel járó büntetések mind a 19. században, mind a mai hatályos jogrendszerekben is fellelhetők.⁴³

Tekintettel a rendelkezésre álló keretekre, a továbbiakban az alfejezet a 19. századi francia és az angol jogrendszerek polgári halált érintő szabályozását vizsgálja meg tüzetesebben.

³⁹ MONFORTE (2021), 114–115.

⁴⁰ FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *Private International Law: A Treatise on the Conflict of Laws and the Limits of Operation in Respect of Place and Time*. Edinburgh: T. & T. Clark, Law Publishers, London: Stevens & Sons. 1869. 36–37.

⁴¹ MONFORTE (2021), 115.

⁴² FRANCIS WHARTON: *A Treatise on the Conflict of Laws: Private International Law*. Kay and Brother, 1905. 252.

⁴³ FINKEY (1933), 254.

2.2.1. A francia *mort civil*

Fontos állomása a polgári halálról való gondolkodásnak az újkori francia jog. 1755-ben Francois Richer, francia jogtudós átfogó művet írt a polgári halálbüntetésről. Richer alapvetően a római jogot tekinti jogforrásnak a polgári halál viszonylatában, és a *capitis deminutio*-val állítja azt analógiába. A római jog szerint, ha egy férfi szabad, római polgár, és egyben családfő, azt nevezik *caput*-nak. Ez a személy részt vehet a közügyek intézésében. Ha valaki elveszíti bármelyiket a felsorolt három „státusz” közül, azaz a szabadságát, a polgárságát, illetve a családfői pozíciót, elveszítheti a közügyekben való részvételhez fűződő jogát is, ezt pedig *capitis deminutio*-nak nevezik. Richer azt állítja, hogy a római jogban a *caput* fogalma és a francia jogban megjelenő státuszok természetesen különböznek. Először is hangsúlyozza, hogy Franciaországban nincs rabszolgaság, és mindenki, aki Franciaországban születik, francia állampolgár. Ezért Franciaországban fogalmilag kizárt, hogy valaki elveszítse valamely „státuszát”, mint a római jogban a *capitis deminutio* különböző esetköreiben. Franciaországban ezért a jogi státuszvesztés csak az állampolgárság elvesztését jelentheti, amely pedig nevezetesen az illető minden polgári jogának elvesztésével jár. Az állampolgárság elvesztése a „polgári élet” elvesztése, amely maga a polgári halál, azaz ahogy Richer írja: „la mort civile”.⁴⁴

Úgy tartják, hogy Franciaországban hosszú története van⁴⁵ a polgári halálnak, ennek ellenére a forradalmi alkotmányokban mégsem kodifikálták, hanem először egy 1793-as törvényben jelent meg. Ezt követően a napóleoni Code Civil jelenítette meg újra a polgári halálra vonatkozó rendelkezéseket, amelyek egészen 1854-ig hatályban voltak.⁴⁶

A francia polgári törvénykönyvben a polgári halál néhány szempontból súlyosabbnak számított, mint más jogrendszerekben, mégis azt állították, hogy a kodifikáció révén már sikerült a korábbi kegyetlen szokásokat megfékezni. A polgári halál megjelenését a polgári törvénykönyvben bizonyos szempontból a korábbi francia jogszokásokhoz viszonyított megszélídülésének tekintették. A Code Civil meghatározása szerint a polgári halál „*polgári jogok megvonása bírósági eljárás következményeképpen.*” A kódex értelmében „a természetes halálra ítélet polgári halállal jár. Más örökké tartó büntetések csak olyan mértékben járnak polgári halállal, amennyiben a törvény ezt a hatást fűzte volna hozzá”,⁴⁷ illetve „a polgári halállal az elítélt elveszíti a tulajdonában lévő összes vagyon tulajdonjogát;

⁴⁴ Lásd: RICHER (1755).

⁴⁵ MONFORTE (2021), 114.

⁴⁶ DAMASKA (1968), 352.

⁴⁷ Code Civil 23–24. https://fr.wikisource.org/wiki/Code_civil_des_Fran%C3%A7ais_1804/Texte_entier

utódlása ugyanúgy megnyílik örökösei javára, akikre vagyonát ruházzák, ugyanúgy, mintha természetes úton és végrendelet nélkül halt volna meg.”⁴⁸ Emellett vagyonával sem egészben, sem részben nem rendelkezhet, nem nevezhető ki gyámnak, nem lehet tanú, polgárjogi joghatást kiváltó házasságot nem köthet, korábban kötött házasságának minden joghatása megszűnik. A mort civil ezenkívül véget vet a haszonélvezetnek, a társulásnak, illetve megnyitja az utódlást és az öröklést.⁴⁹

A Code Civil tehát a polgári jogosultságok széles skálájára kitérvén, részletesen szabályozta a polgári halál intézményét, egészen 1854-es végleges eltörléséig. A Code Pénal értelmében pedig a polgári halál mellékbüntetésként érvényesül és itt is van lehetőség arra, hogy a kormány enyhítést alkalmazzon (akár mint, a római jogban, és sok esetben későbbi, mai jogrendszerekben jelentkező enyhébb eseteinél): „Az életfogytiglani kényszermunkára és a kitoloncolásra ítélt ítéletek polgári halállal járnak. A kormány azonban megadhatja a deportátnak a deportálás helyén állampolgári jogok gyakorlását, vagy e jogok egy részét.”⁵⁰

A kodifikált polgári halál viszonylag hamar, 1854.-ben eltörlésre került, ugyanabban az évben, amikor F. GENAUDET a polgári halál eltörlése mellett érvelt, miszerint „a polgári halál feloldja az összes társadalmi köteleket, amelyek az embert a közösséghez kötik, és csak a természeti állapota, valamint az élet fizikai léte marad meg benne.”⁵¹

2.2.2. Az angliai „attainder”. A polgári halál intézménye alapvetően az angolszász jogrendszerből ered: „létezik a valódi halál, és létezik a polgári vagy jogi halál”.⁵² Emellett a 19. századi észak-amerikai polgári halált érintő jogalkalmazás is Angliára vezethető vissza.⁵³ Az angol polgári halál azon attribútumai, amelyek leginkább hasonlítottak a természetes halál jogkövetkezményeihez három kategóriába sorolódott. A polgári halál jogkövetkezményei álltak be egyrészt egyes szerzetesrendekbe való belépéssel, másrészt, amikor valaki a büntetés elkerülése végett megszökött az országból, harmadrészt a száműzetés esetében, amikor parlamenti intézkedés útján kiutasították adott személyt a birodalomból.⁵⁴

⁴⁸ Code Civil 25. https://fr.wikisource.org/wiki/Code_civil_des_Fran%C3%A7ais_1804/Texte_entier

⁴⁹ Lásd: Code Civil. https://fr.wikisource.org/wiki/Code_civil_des_Fran%C3%A7ais_1804/Texte_entier

⁵⁰ Code Pénal 18. https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/code_penal_1810_1.htm

⁵¹ MONFORTE (2021), 115.

⁵² Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 1937/3. szám, 968. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

⁵³ MONFORTE (2021), 110.

⁵⁴ Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 1937/6. szám, 969.

Ezt SIR WILLIAM BLACKSTONE is megerősíti amikor azt írja, hogy a polgári halál akkor kezdődik, amikor valakit közjogi eljárás során száműznek a birodalomból, vagy szerzetesrendbe lép. Mindkét eset Blackstone szerint „elvágja” az illetőt a társadalomtól. Blackstone érvelése alapján az ok, amiért a szerzetesek is a teljes jogvesztés hatálya alá esnek az, hogy az angol jog nem tűrheti, hogy azok élvezzék a társadalom előnyeit, akik magukat elzárják előle, és megtagadják azt, hogy annak szabályainak alá vessék magukat. Ezért, a szerzetes civilis mortus.⁵⁵ Ez is jól példázhatja a polgári halál komplex jellegét, hiszen látszódik, hogy nem feltétlenül minősülhet a jogképességben beálló változás erkölcsi büntetésnek, ahogyan az már például a római jogi capitis deminutio minima bemutatása esetén is érzékelhető lehetett. Ami a száműzetést, vagy nyers fordítással a kitiltást illeti, szintén érdekes viszony vázolható fel az erkölcsi büntetésekkel.

Blackstone értelmezésében a kitiltás kevésbé büntetés, mintsem egy parlamenti aktus, ugyanis ellenkező esetben a halálbüntetés vagy szabadságvesztés alternatívája, illetve enyhítése lenne: *„de nincs olyan hatalom a földön, kivéve az angol parlamentet, amely az angol alattvalót elűzhetné akarátának ellenére; még akkor sem, ha bűnös. Mert a száműzetés, vagy kitiltás ismeretlen büntetés az angolszász jogrendszerben, és ahol ma érvényesül, az vagy a bűnös saját választása alapján történik, hogy megússza a halálbüntetést, vagy pedig valamely modern parlamenti döntés kifejezett rendelkezése szerint.”*⁵⁶

Blackstone szerint tehát a bíróságok nem száműzhetnek senkit, hanem csak akkor alkalmazhatnak kitiltást, ha az a halálbüntetés vagy szabadságvesztés enyhítésére szolgál, így az angol jogban a polgári halál egyfajta kegyelmi jelleggel is bír, hiszen az elítélt megölése helyett nyújthat alternatívát.⁵⁷ Megjegyzendő, hogy Blackstone a polgári halál eseteit ennél jobban kiterjesztve vizsgálta, beszélt a jogi személyek, a társulások, sőt még a parlament polgári haláláról is, amely esetköröket leginkább a feloszlás különböző módjaiként taglalta.⁵⁸ Angliában gyakorlatilag két kifejezés volt használatos a teljes jogfosztásra, vagy úgy is lehet fogalmazni, hogy létezik egy angol kifejezés, amely magában foglalja a polgári halál jogkövetkezményeit. Ez az angol kifejezés az úgynevezett „attainder”. Megjegyzendő, hogy az attainder és a polgári halál összefonódásáról már a 18. században is voltak források, nevezetesen MATHEW BACON „New Abridgement of the Law” című művében, amiben úgy fogalmaz, hogy *„az összes szokásjogú vagyon e szabály alá esik, hacsak nincs valamilyen különleges szokás azzal ellentétben, ..., mert a személy az attainder miatt civilis mortus (polgárjogilag halott), és*

⁵⁵ WILLIAM BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England. A Facsimile of the First Edition of 1765–1769. Volume 1 of the Rights of Persons.* The University of Chicago Press, 1765. 128.

⁵⁶ BLACKSTONE (1765), 133.

⁵⁷ MONFORTE (2021), 112.

⁵⁸ BLACKSTONE (1765), 472.

ezért képtelen bármilyen vagyonnal rendelkezni vagy azt birtokolni. A személy civilis mortuus az attainder miatt, ezért nem rendelkezhet vagyonnal.”⁵⁹ Az attainder a latin attinctus kifejezésből ered, amelynek a jelentése: szennyezett.

Az angol attainder magában foglalta a legtöbb jogkövetkezményt, amely egy halálos ítélettel járt, többek között például tanúzási, perindítási és végrendelkezési képtelenséget. Ahogy MIRJAN R. DAMASKA is írja, „az attainder a halálos ítélet kötelező jogkövetkezménye volt”⁶⁰, illetve ahogy pedig a Harvard Law Review is fogalmaz: az attainder polgári halál jellemzői elsősorban a polgári jogok elvesztésére terjedtek ki, különösen a tanúzási és perindítási képességre.⁶¹ Az attainder esetén adott személyt polgári jogilag halottnak kellett tekinteni. Érdekes, hogy bár attainder esetén adott személy nem, de vele szemben az állampolgárok kezdeményezhettek pert és akár végrehajtást is, tehát bár polgári jogilag halott volt, ez a körülmény nem „védte meg” potenciális ellenérdekű felektől.⁶²

Összefoglalva Blackstone a polgári halálhoz egyfajta normatív neutralitással állt, hiszen ír a különböző intézmények, a szerzetesek és a száműzöttek teljes jogvesztéséről egyaránt. Ő a társadalmi szerződés elméletet veszi alapul és a polgári halált az ebből való kilépéssel összefüggésben, kvázi egy jogi kapcsolat felbontásaként gondolja át. Ezzel közel egy időben Mathew Bacon a polgári halált az attainder következményeként azonosítja, ezzel talán közelebb hozva azt szűkebb, büntetőjogi jelentéséhez.⁶³ Az angol attainder európai viszonylatban aránylag később, 1870-ben szűnt meg.⁶⁴

3. POLGÁRI HALÁL MA

Ahogy már korábban említésre került, az áttekintett források alapján kevésbé beszélhetünk a polgári halál, illetőleg a teljes jogfosztás végleges eltörléséről, hanem inkább organikus úton, részleges jogkorlátozással járó szankciókká szelídüléséről lehet szó. Ez a felvetés talán illeszkedik a büntetőjogi szankciók fejlődési ívéhez, hiszen látható, hogy az eleinte szervezetlen és ellenőrizetlen barbár bosszú hogyan vált szigorúan, ultima ratio esetén alkalmazható állam által kiszabható joghátránnyá. Azok a szempontok, amelyek alapján a mai euró-

⁵⁹ MONFORTE (2021), 111.

⁶⁰ DAMASKA (1968), 351.

⁶¹ Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 6/1937, 969. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

⁶² JOSEPH CHITTY: *A Practical Treatise on the Criminal Law with Comprehensive Notes on Each Particular Offence*. Springfield, G. and C. Merriam, 1836. 725.

⁶³ MONFORTE (2021), 114.

⁶⁴ DAMASKA (1968), 352.

pai jogrendszerekben nehezen elképzelhető a végleges hatályú teljes jogfosztás legalább három kategóriába sorolhatóak. Egyrészt, a hatályos, évszázadokon át pallérozódott büntetési célokkal ellentétes lenne, másrészt az emberi jogok eddig is, és továbbra is ütemesen fejlődő szabályaival nem egyeztethető össze, harmadrészt, olyan komplex nemzetközi jogi kérdéseket és problémákat vethet fel, amelyek „egyszerűbb” büntetőjogi feladatok esetén sem könnyen véghezvihetőek.

A rendelkezésre álló kereteket tekintetbe véve a tanulmány a felsoroltak közül a büntetési célokat fejti ki részletesebben.

3.1. Büntetési célok

Ahogy Bibó fogalmaz: a büntetőjog sajátos erkölcsi jelenségét egyetlen központi fontosságú kérdés adja meg, amely az összes többi etikai vonatkozást magában foglalja. Ez a kérdés a büntetés értelmének és mibenlétének kérdése.⁶⁵ Amikor büntetési célokról beszélünk, nem maradhat el a történeti áttekintés és a különböző büntetési elméletek rövid felelevenítése ahhoz, hogy a büntetési koordinátarendszerben a teljes jogvesztést elhelyezhessük.

Ismeretes, hogy az abszolút büntetési elmélet szerint a büntetés igazságos megtorlás, a bűncselekmény okozta rossznak a büntetésben rejlő rosszal való viszonzása, vagy kiegyenlítése. Az alapja ezen elmélet szerint a büntetésnek az igazságosság követelménye, célja pedig a megtorlás. A büntetés mértékét az osztóigazságosság határozza meg, amely az arányt alapvetően a bűnösség foka és a bűncselekmény súlyossága alapján szabja meg, és nélkülözi az elkövető személyi körülményeinek figyelembevételét. Az elmélet filozófiai alapja az indeterminizmus, amely szerint a bűncselekmény a bűnelkövető szabad akaratának megnyilvánulása. Jellemzője a múltba tekintés és a tett büntetőjogi szemlélet.

A másik nagy elméleti irányzat a relatív büntetési elmélet, amit, ha egy mondatnál kellene jellemezni, talán ez lenne az: „nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccatur” (nem amiatt helyes büntetni, mert bűnt követtek el, hanem azért, hogy a jövőben ne kövessenek el). A relatív elmélet szerint a büntetés célja a hasznosság, tehát az újabb bűncselekmény elkövetésének a megelőzése. Filozófia alapja a determinizmus, amely ok-okozati viszonyt vázol a kiszabott büntetés és a megbüntetett személy jövőbeni viselkedése között. A megelőzésnek két nagy csoportja van, a generális és a speciális prevenció.⁶⁶

⁶⁵ BIBÓ (1986), 170.

⁶⁶ HORVÁTH TIBOR – LÉVAY MIKLÓS (szerk.): *Magyar Büntetőjog – Általános Rész*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2014. 308–316.

A harmadik jelentős, közvetítő iskola néven ismert irányzat a megtorlásra, mint elméleti célra, a társadalomvédelemre, mint reális célra tekint, amely elválasztás egy fontos szempont rávilágítására ad alkalmat, miszerint különbséget érdemes tenni a büntetés célja, tartalma és alakja között. A büntetés tartalma, annak fő ismérveit és jellemvonásait, a büntetés célja a szankciórendszer gyakorlati rendeltetését, az azáltal megvalósítandó állami és társadalmi feladatokat, végül a büntetés alakja annak külső megjelenési formáját jelenti. A büntetés célja alatt tehát, a büntetés tartalmának gyakorlati megvalósulása értendő.⁶⁷

A hatályos magyar Btk. szerint a büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el. Tehát a fő cél a társadalom védelme, amelyet két rész cél biztosít, a speciális és a generális prevenció.

A speciális prevenció háromféleképpen valósulhat meg. Az első, és legideálisabb a reszocializáció, azaz az elkövető erkölcsi átnevelése és visszavezetése a társadalomba. Ez egy olyan javító-nevelő eljárás, amely ideális esetben pozitív irányba befolyásolja az elkövető személyiségét, felismeri, hogy amit tett az rossz, megbánja és elítéli azt, és törvénytisztelő állampolgárrá válik.

A második kevésbé ideális, de még a társadalomvédelmi céllal összhangban álló módszer az elrettentés. Az elkövető ekkor bensőleg nem változik meg, nem tartja erkölcsileg rossznak, amit tett, ugyanakkor a szankciótól való félelme mégis visszatartja a bűnismétléstől.⁶⁸

A harmadik – a megvalósulási módok ideálisságának sorrendjében is – az elkövető ártalmatlanná tétele. A generális prevenció elérésével kapcsolatban szintén három módszer sorolható fel. Egyrészt a büntetés kilátásba helyezése, azaz a büntetéssel való fenyegetés, másrészt a büntetések tényleges kiszabása, harmadrészt a kiszabott büntetések tényleges végrehajtása. Mindhárom lépés az „elrettentésre” vezethető vissza, amellyel a generális prevenció hasonlóságot mutat a speciális prevenció második megvalósulási módjával.⁶⁹

Vizsgáljuk meg a teljes jogfosztást a hatályos magyar szabályozás speciális és generális prevenciók céljának irányából. A speciális prevenció első és legideálisabb megvalósulási formája, a reszocializáció azonnal kizárható a polgári halál esetén, hiszen fogalmilag kizárt, hogy egy „halottnak tekintendő” személy visszavezethető legyen a társadalomba, és erkölcsileg átnevelhető legyen. A reszocializáció legfeljebb akkor képzelhető el, ha a teljes jogfosztás nem végleges hatályú, amire láttunk példákat az ókori görögöknél és rómaiaknál, illetve az

⁶⁷ FINKEY (1933), 12.

⁶⁸ TÓTH J. ZOLTÁN: Halálbüntetés: pro és kontra. *Jogelméleti Szemle*, 2003/2. szám, <https://jesz.ajk.elte.hu/toth14.htm>

⁶⁹ TÓTH J. (2003).

újkori franciáknál is. Ugyanakkor, milyen reszocializációról lehet szó, amikor az elkövetőnek nincsen jogképessége? Hogyan lehet joga bármilyen reszocializációs és rehabilitációs programban való részvételre, ha nem lehet jogalany? Ez is mutatja, hogy a teljes jogvesztés összeegyeztethetetlen a modern jogrendszerek szabályozásaival. Hasonló a helyzet az elrettentés esetével, mert az is azt implikálja, hogy az elkövető majd újra a társadalom részévé válik, számítanak rá, hogy visszatérjen a társadalomba, amely a polgári halálbüntetés céljával és tartalmával összeegyeztethetetlen. Amely a leginkább működőképesnek tűnik a polgári halál és a speciális prevenció viszonyában, az az elkövető ártalmatlanná tétele, amely jelen esetben a társadalomtól történő elszigeteltséggel valósul meg. Ennek talán két módja lehet. Az egyik az ősi időkből ismeretes száműzetéssel együtt járó teljes jogvesztés, a másik pedig a jogvesztés úgy, hogy az elkövető nem lesz száműzve, „mindössze” élő-holtként tengődik a társadalomban.⁷⁰ Egyfajta megtúrt páriaként.

Ami a generális prevenciót illeti, azaz annak elérését, hogy egy büntetés kiszabása a társadalom többi tagját visszatartsa büntetőjog-ellenes cselekedetek elkövetésétől a következők mondhatók el. Finkey a 20. század első felében megállapította, hogy az általános megelőzés helyes cél, és hogy elvitathatatlan visszatartó erővel bír. Ugyanakkor felhívta a figyelmet a generális prevenció túlértékelésének veszélyére is, hiszen ha csak a megelőzés a cél, akkor a FEUERBACH lélektani kényszer elméletének eszméje, az elrettentés elve érvényesül. Amennyiben a büntetés célja egyedül a minél több ember büntetőjog-ellenes cselekedetektől való visszatartása lenne, az az egyre szigorúbb és kegyetlenebb büntetési nemek és végrehajtási módok bevezetésének reális veszélyét jelentené.⁷¹ Amit érdemes az elrettentő hatás kapcsán leszögezni, hogy máris kizárható a bűnelkövetés egy jelentős spektruma tekintetében, amely nem más, mint a beszűkült tudatállapotban (hirtelen felindulás, erős stresszhelyzet, alkohol vagy kábítószer hatása, elmebetegség stb.) elkövetett bűncselekmények. Ilyenkor az elkövető tudatállapota beszűkült, átmeneti jelleggel képtelen arra, hogy indulatait irányítsa, nem képes teljes mértékben kontrollálni a magatartását. Amikor hirtelen felindulásról van szó, kiemelkedően fontos a „hirtelen” kifejezés jelentőségének megértése, amely arra utal, hogy az elkövető, valamilyen külső ingerre azonnal indulati tettmegnyilvánulással reagál, tehát a magatartás spontán, indulati és az előzetes mérlegelés, illetve a potenciális következmények számbavétele kizárható.

BECCARIA szerint egy kisebb, de elkerülhetetlen büntetés nagyobb visszatartó erővel bír, mint egy nagyobb, de potenciális megúszható büntetés. ALBERT

⁷⁰ Lásd Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 6/1937. 968–977. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

⁷¹ FINKEY (1933), 2.

CAMUS szerint az elrettentő hatás eleve csak a félénkekre hat, azokra, akik amúgy sem követnének el halálbüntetéssel büntetendő cselekményt.⁷² Finkey szerint pedig az intelligens és magasabb erkölcsi színvonalon álló emberrel szemben az elrettentésre úgy sincs semmi szükség, a bűnre hajlamos vagy a „hivatásos” bűnelkövetőkkel szemben pedig teljesen eredménytelen és hiábavaló a legszigorúbb büntetés képzetével való fenyegetés.⁷³ Argumentum a minore ad maius, azok pedig, akik a büntetendő cselekmény elkövetése iránt elkötelezték magukat és a kevésbé súlyos büntetéstől nem rettennek meg, a jóval súlyosabbtól sem fognak. Leegyszerűsítve: a polgári halál, mint kirívóan súlyos büntetés alkalmazása vélhetően nem katalizálná a generális prevenciót, hiszen ha elképzeljük, hogy valaki súlyos, potenciálisan polgári halállal büntetendő cselekményt előre kitervelten, a lehetőségeket számba véve el akar követni, az nagy valószínűséggel meg is kíséri.⁷⁴ A büntetési célok összegzése után lehetőség nyílik röviden rávilágítani a büntetőjog azon, büntetéstannal összefüggő erkölcsi színezetére, amelyre Bibó hívta fel a figyelmet.

Ismervén azt, hogy mind a megtorlás, annak emocionális töltetével, mind pedig a társadalomvédelem, amelynek része a generális és speciális prevenció, célja a büntetésnek, a büntetés funkciója nem lehet más Bibó szerint, mint a társadalom felháborodásának szublimálása és levezetése, intézményessé, absztrakttá, objektívvé és igazságosság tétele. A magánbosszúk közösség általi kisajátítása jelentette a büntetőjog fejlődésének útját. Nem a sértettek keresték először a köz védelmét a büntettesekkel szemben, hanem a vádlottak a bosszuló rokonnal, a lincselő tömeggel szemben. Minden büntetőjogi dogmatika élén ott áll az a jogtörténeti megállapítás, amely szerint a büntetőjog oly módon jött létre, hogy a megtorlás jogát a köz fokozatosan kivette az egyes ember kezéből. Az eredeti funkciója a büntetőjognak nem a társadalom védelme volt. Kétségtelen, hogy mára már az is elvitathatatlan cél, de talán részben azért is, mert a civilizált emberiség tekintélyes része az életviszonyok tekintélyes területén elszokott az önbíráskodástól, a büntetőjog legalább annyira védi a társadalmat a büntettesek ellen, mint a bűncselekménnyel megvádoltakat a társadalom közvetlen felháborodása ellen. Semmi szokatlan nincs azon, hogy valamely társadalmi intézmény, amilyen a büntetőjog is, egy bizonyos társadalmi funkció betöltésére, végzésére alakul ki, és amikor kialakult intézményrendszerre nőtt, akkor egy más társadalmi feladat szolgáltatába állítódik, írja Bibó. Ennek bizonyítékául szolgálnak a büntetőjog kevésbé szigorú területei, amelyek pusztán a társadalom védelmét szolgálják, mert ahogy Bibó is példálózik a társadalom itt a legkülönbözőbb

⁷² TÓTH J. (2003).

⁷³ FINKEY (1933), 18.

⁷⁴ TÓTH J. (2003).

gyakorlati célok érdekében használja fel azt a szabályozó és elrettentő apparátust, amelyet a büntetőjog jelent.

Semmi kétség, hogy a szabálytalanul közlekedő gyalogost sújtó pénzbírság nem a meglincselés veszedelmét hárítja el a megbüntetett felől. De a büntetőjog nagyobb és jellegzetesebb részét ma is az a funkció tölti ki, amely a társadalomnak megtorlást követő felháborodását szublimálja, ez a terület pedig világosan elválík a pusztán védekező jellegű büntetőjogtól. A büntetésrendszer megtorló jellegét csak ott és annyira lehet csökkenteni, ahol és amennyire a társadalomnak felháborodásra és megtorlásra való készsége csökkent. Kétségtelen, hogy amint a történelem folyamán a társadalom fölháborodási készsége elmebetegekkel és varázslattal gyanúsítottakkal szemben a minimumra tudott csökkenni, a társadalom megértési készsége a mai bűncselekmények óriási területén is nagyfokú növekedésre képes. Ahol az erkölcsi felháborodás a büntetőjog híján önhatalmú megtorlást és bosszút váltana ki, ott lép fel a büntetőjog, hogy az erkölcsi rossznak e nem kevésbé rossz következményeit csökkentse. Ebben különbözik más olyan jogterületektől, melyek szintén az önbíráskodás veszedelmének a csökkentésére szolgálnak, de kevésbé emocionális jellegű és a közösség erkölcsi érzületét kevésbé érintő helyzetekben.⁷⁵

3.2. Polgári halál a mai Magyarországon

A magyar jogtörténet számára sem ismeretlen a polgári halálra hajazó jogkorlátozó „szankciók” alkalmazása, amely konkrétan például a közfelfogásra alapított becsületvesztés, a kirekesztés, illetve a megszégyenítés, formájában realizálódott. SZENDREY ÁKOS a jogszokások szórványadatait egybegyűjtve felhívja a figyelmet, arra, hogy a faluközösségek,⁷⁶ az igazságszolgáltatásra hivatott intézményektől függetlenül, hatékonyan érvényesítették a maguk hagyományos „büntető szokásait”, amelyek a közösség erkölcsi normái ellen vétő egyén megszégyenítését szolgálták, és szélsőségesen alkalmazva a halálbüntetésnél is kegyetlenebbek, a vétkes „erkölcsi halálával” azonos súlyúak voltak. Akit elítélt a közössége, el kellett viselnie a bűne súlyával nem feltétlenül arányos, ritualizált és szokásokban is megfogalmazódó büntetéseket, a közösségből való időleges vagy teljes kiközösítést, illetve a nyilvános megaláztatást és bosszút.⁷⁷

Az úgynevezett közvélemény-büntetés legfontosabb jellemzője, hogy nem történik meg a „vádlott” formális elítélése, mert nincs „bíróság”, nincs semmiféle

⁷⁵ BIBÓ (1986), 176.

⁷⁶ 19. sz. előtti időkben.

⁷⁷ <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/347.html>

eljárás.⁷⁸ Ami a hatályos magyar büntetőjogot illeti, a polgári halálra hajazó, jogkorlátozó, illetve jogfosztó szankciók egész garmadáját sorakoztatja fel a hatályos Btk., a dualista rendszerben mind a büntetési, mind az intézkedési oldalon. A kategorizálás szempontjai a következők lesznek: jogkorlátozó-e vagy sem? határozott idejű vagy végleges hatályú? a jogosultságok skáláját milyen mértékben csorbitja? Jogkorlátozó büntetés, amely nem lehet végleges hatályú és a jogosultságok korlátozásának csekély szintjét valósítja meg: a sportrendezvények látogatásától való eltiltás. Témánk szempontjából olyan értelemben jelentős példa, hogy a társadalmi folyamatok, illetve a jogpolitika a büntetőjog ultima ratio funkciójára szorulva képes életre hívni olyan szankciókat, amelyek a cselekvési szabadságot nem várt, és hagyományosnak sem mondható irányból korlátozzák.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy európai szinten ennek a büntetésnek komoly előzményei voltak, amelyek egy 1985. augusztus 19-én Strasbourgban, az Európa Tanács által elfogadott egyezményről indultak, és amelyet releváns jogszabályok sora követett.⁷⁹ Szintén jogkorlátozó, de végleges hatállyal nem alkalmazható büntetés a kitiltás, amely a tartózkodási hely szabad megválasztásának jogát korlátozza. Témánk viszonylatában olyan szempontból releváns, hogy minimálisan emlékeztethet a száműzetés évezredes szankciójára, de csupán a szabad tartózkodás viszonylatában. Az első kettőnél jelentősebb, jogkorlátozó, illetve jogfosztó, végleges hatállyal is alkalmazható büntetés a kiutasítás, amely a polgári halálhoz való viszonyában hasonlít a kitiltásra. Emellett olyan szempontból jelentős, hogy hasonlóságot mutat a Code Civil korábban bemutatott szabályozásával, miszerint a végleges hatály alól mentesítés kérhető, amelyet a bíróság érdemesség esetén meg is ad. Ide sorolandó, végleges hatállyal is alkalmazható büntetés a járművezetéstől eltiltás is, ugyanakkor témánk szempontjából ez kakukktojásnak tekinthető.

A Btk. Nagykommentára értelmében témánk szempontjából talán a foglalkozástól eltiltás kiemelten érdekes, hiszen végleges hatályú lehet, méghozzá méltatlanság következtében, amellyel az erkölcsi büntetések körébe elvitathatatlan helyet vindikál magának. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy meghatározott körülmények esetén „érdemessé” válással a végleges hatály alól mentesülhet az elkövető, amely megint csak egy erkölcsi mérlegelési kötelezettséget jelent.⁸⁰

⁷⁸ Ez rokonvonást jelent az ókori görög (attikai) jog atimiájával, ahol szintén minden további eljárást nélkülöző módon, a vétkes cselekedet elkövetése automatikusan kiváltotta a jogfosztott állapotot.

⁷⁹ KARSAI KRISZTINA (szerk.): *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2022. 175.

⁸⁰ KARSAI (2022), 164.

Az intézkedések köréből egyedülként említendő a megrovás, amely szignifikáns jogkövetkezményekkel (a többi szankció viszonylatában) talán nem jár, ugyanakkor rokonvonásokat mutat az erkölcsi büntetésekkel hiszen egyfajta becsületsorbitást és megbélyegzést valósíthat meg a büntetőhatalom „dorgálása”. Témánk szempontjából talán a legerősebb kötődést mutathatja a polgári halálbüntetéssel a magyar jogrendben is kakukktojásként érvényesülő egyedüli mellékbüntetés, a közügyektől eltiltás. A mellékbüntetés mivolta azt jelenti, hogy önállóan nem, hanem szabadságvesztés mellett alkalmazható, amellyel hasonlóságot mutat a korábban taglalt a *capitis deminutio*-val, és Finkey erkölcsi büntetésekről vallott nézeteihez. Szigorúságában is igazodik távoli rokonához, hiszen csak szándékos bűncselekmény, illetve végrehajtandó szabadságvesztés esetén szabható ki. Az erkölcsi büntetések halmazába illő elvitathatatlan bizonyítéka, hogy kiszabásának konjunktív feltétele a méltatlanság.

A Btk. Nagykomentárja szerint a méltatlanság szempontjából többek között az elkövetett bűncselekmény súlyának, jellegének, az elkövető személyiségének, életvitelének lehet jelentősége. Így a bírói gyakorlat alapján általában indokolt például az alkalmazása a szándékos élet elleni cselekmények esetén, az erőszakos bűncselekmények, a közélet tisztasága elleni, valamint a korrupciós bűncselekmények elkövetőivel szemben.⁸¹ Bár végleges hatályú nem lehet, a közügyeket érintő jogosultságok széles palettáján valósít meg korlátozást ezáltal szignifikáns hasonlóságot mutat ókori görög és római, illetve újkori francia és angol rokonaival.

4. Zárógondolatok

A tanulmány megkísérelt átfogó képet adni az erkölcsi büntetések kategóriájába illő polgári halálbüntetés történetéről, egyes konkrét jogrendszerekben való érvényesüléséről, illetve a hatályos magyarországi szabályozáshoz való halvány kapcsolatáról, valamint az egyes büntetési célokhoz és elméletekhez való viszonyáról. Az áttekintett források alapján megállapítható, hogy az erkölcsi

⁸¹ Ugyanakkor az erős felindulásban elkövetett emberölésnél, ha a méltányolható ok erkölcsi menthetőségének foka és jellege ezt alátámasztja, a büntetlen előéletű terhelt közügyektől eltiltása rendszerint nem szükséges (BH2004. 46.). A Fővárosi Ítéltábla egyik határozata utalt arra is, hogy külföldi elkövetők esetén a mellékbüntetés kiszabásának indokoltságát körültekintően kell vizsgálni, hiszen olyan jogosítványok gyakorlását is korlátozhatja, amelyeket nem magyar állampolgárok is gyakorolhatnak. A konkrét ügyben az ítéltábla arra tekintettel mellőzte a kiemelkedő tárgyi súlyú élet elleni bűncselekményt elkövető román állampolgár közügyektől való eltiltását, hogy Magyarországon történő átmeneti tartózkodása nem teremtett olyan állampolgári jogosítványt, amelyektől a közügyektől eltiltás megfosztaná (IH2007. 94., vö. még BH2001. 205.). Lásd KARSAI (2022), 184–185.

büntetések, azon belül pedig a polgári halálbüntetés, illetve az arra hajazó különböző joghátrányok áthatották, áthatják és végig kísérik a büntetőjog fejlődését. A büntetőjog, illetve a büntetéskiszabás fejlődése az állam és a társadalom hatékony fejlődésével egyenesen arányos. A jogon belül a büntetőjog kiemelt szereppel bír a társadalmi együttélés és az állami működés hatékony biztosításában. Ehhez elkerülhetetlen a pallérozott, cizellált büntetési célok, büntetéskiszabási elvek és büntetések megalkotása, folyamatos erkölcsi nagyító általi felülvizsgálata, és erkölcsi szűrő általi végrehajtása.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALÁZSY PÉTER: Velünk élő tálíó – A halálbüntetés napjainkban. *MTA Law Working Papers*, 2018/7. szám.
- BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.
- CARLO CALISSE: *A History of Italian Law*. Washington DC, BeardBooks, 1928.
- CHARLES PHINEAS SHERMAN: *Roman Law in the Modern World*. Boston, U.S.A., The Boston Book Company, 1917.
- FINKEY FERENC: *Büntetéstani problémák*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Kt., 1933.
- FÖLDESI TAMÁS: Jog, erkölcs, igazság. *Iskolakultúra. Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata*, 1994/18. szám, 2–11.
- FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intéllúciói. Huszonkettedik átdolgozott és bővített kiadás*. Eszterházy Károly Egyetem Oktatáskutató és Fejlesztő Intézete, 2018.
- FRANCIS WHARTON: *A Treatise on the Conflict of Laws: Private International Law*. Kay and Brother, 1905.
- FRANCOIS RICHER: *Traite de la Mort Civile*. Paris, 1755.
- FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *Private International Law: A Treatise on the Conflict of Laws and the Limits of Operation in Respect of Place and Time*. Edinburgh: T. & T. Clark, Law Publishers, London: Stevens & Sons, 1869.
- HORVÁTH TIBOR – LÉVAY MIKLÓS (szerk.): *Magyar Büntetőjog - Általános Rész*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2014.
- JOSEPH CHITTY: *A Practical Treatise on the Criminal Law with Comprehensive Notes on Each Particular Offence*. Springfield, G. and C. Merriam, 1836.
- KABÓDI CSABA – LŐRINCZ JÓZSEF – MEZEY BARNA: *Büntetéstani alapfogalmak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.
- KARSAI KRISZTINA (szerk.): *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2022.
- KEVIN KELLY: *What technology wants*. Viking. 2010.

MIRJAN R. DAMASKA: Adverse Legal Consequences of Conviction and Their Removal: A Comparative Study (Part 1). *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 3/1968. 347–360.

PECZ VILMOS (szerk.): *Ókori lexikon*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1902.

WILLIAM BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England. A Facsimile of the First Edition of 1765–1769. Volume 1 of the Rights of Persons*. The University of Chicago Press, 1765.

Internetes források:

Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, Vol. 6/1937. 968–977. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

Code Civil https://fr.wikisource.org/wiki/Code_civil_des_Fran%C3%A7ais_1804/Texte_entier

Code Pénal https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/code_penal_1810_1.htm

<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/347.html>

<https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/9e03124d-3fc3-464e-bba2-54bb89ec8145/content>

<https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/9e03124d-3fc3-464e-bba2-54bb89ec8145/content>

<https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA%2A/Caput.html>

[https://romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_\(jogrendszer\)/cikk/capitis_deminutio](https://romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_(jogrendszer)/cikk/capitis_deminutio).

https://romaikor.hu/romai_jog_es_jogrendszer/romai_jogrendszer/romai_buntetojog/buntetesek_/cikk/capitis_deminutio_

<https://www.etymonline.com/word/infamy>

<https://www.etymonline.com/word/turpitude>

<https://www.revisedenglishversion.com/Romans/chapter9/21>

SARAH C. GRADY: Civil Death Is Different: An Examination of a Post-Graham Challenge to Felon Disenfranchisement Under the Eighth Amendment. *Journal of Criminal Law & Criminology*. 2/2013. 441–470. <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7427&context=jclc>

TANYA M. MONFORTE: *A Theory of Civil Death: Legal Status and Security Under Neoliberalism*. Montréal, McGill University, 2021. 103. <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/8623j413z>

TÓTH J. ZOLTÁN: Halálbüntetés: pro és kontra. *Jogelméleti Szemle*. 2003/2. szám, <https://jesz.ajk.elte.hu/toth14.htm>